

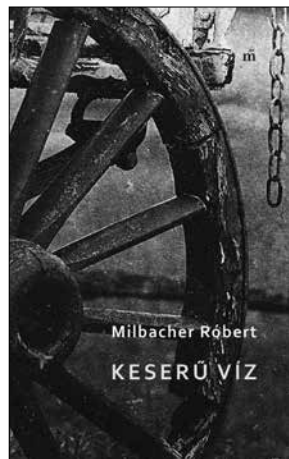
TALAJVESZTETTEK

Milbacher Róbert: Keserű víz

Milbacher Róbert *Keserű víz* című új regénye a kortárs próza két fő problémájának áthidalására tesz ajánlatot. Ez a két probléma a történeti perspektíva alkalmazásának etikai vetülete, valamint az autofikciós próza önmagába zárulásának veszélye. Mindeközben a regény az utóbbi években-évtizedekben előtérbe került témákat, a XIX–XX. századi múlt egyéni vagy családtörténeten keresztüli feldolgozását és a transzgenerációs traumagyökök feltárását igen színvonalasan és átgondoltan transzponálja irodalomká.

A regény két síkot mozgat, fejezetenként váltva, két különböző narrátori attitűdöt alkalmazva. Az egyes szám első személyű narrátor nagyanyjáról szóló szál tekinthető elsődlegesnek, ugyanis a 17 fejezetet keretező elő-, illetve utóhang is erre reflektál, a nagyanyának való emlékéllítást és kiengesztelést jelölve ki a múltkutatás apropójaként. A másik szál egy tudáskereső, az akadémiai többes számot használó elbeszélő hang közvetíti, aki a szlavóniai Szlánavoda nevű telep 1860-as évekbeli létrejöttének körülményeit és első néhány évének belső viszályait igyekszik rekonstruálni. Nem valamilyen narrátori kommentár vagy utalás teszi egyértelművé a két szál közötti kapcsolatot, hanem a fokozatosan halmozódó, többnyire jól (bár az első 5-6 fejezetben még inkább kuszán, a túl sok mutató névmás miatt kissé nehezen követhető módon) adagolt információk alapján fedezheti fel az olvasó az összefüggést, hogy Szlánavoda a nagyanya szülőfaluja. Persze adja magát, hogy automatikusan megfeleltessük egymásnak a két narrátori hangot, viszont sokszor nem egyértelmű, hogy osztoznak-e a tudásban. Legalábbis elbizonytalanít ebben a sok ismétlés, egy-egy eset vagy körülmény többszöri elmagyarázása (például a nagyanya vihartól való megmenekülése a lícsányok barlangjában és az ezt követő megtettesedése, ami a félelem és a szégyen, az eltaszítottság kitörölhetetlen alapélményeként kíséri el egész életén át) – amiért akár hálásak is lehetünk, mivel segítenek eligazodni a bonyodalmakban, emlékeztetnek korábban elejtett információkra, ám többször inkább redundánsak.

Visszatérve: azért beszéltem narrátori attitűdről, mivel talán leginkább az határoolja el egymástól a kétféle hangot, hogy az egyik egyértelműen vállalja a személyes érintettséget, míg a másikat ha nem is a teljes objektivitás, de valamilyen történeti távolságtartás és a forrásokkal szembeni fokozottabb kritikai hozzáállás jellemzi. Metanarratív részeket persze mindkét szálban találunk, más-más indítatásúakat. Egyfelől az elbeszélő kételyeit fogalmazza meg annak kapcsán, hogy elmondható-e egy ember, egy élet tapasztalata, miközben az elmondásnak a felejtés és eltűnés ellenében való szükségességét érzi. Másfelől a múlt rekonstruálásában a bizonyosság, a források hitelessége és értelmezése, a spekuláció lehetőségének elismerése hangzik el többször a nar-

Magvető Kiadó
Budapest, 2023
464 oldal, 5999 Ft

rátor részéről. Talán mindkét fajta reflexió túlteng kissé a regényben: mindenképpen fontosak lehetnek az elbeszéléssel és az információhiánnyal való folyamatos küszködés jeleiként, ám egy idő után önismétlökké válnak, szükségtelenné, főleg a mű közepe tájától kezdve, amikor már a két megalapozott szál kölcsönhatása is egyre nyilvánvalóbb.

Az elbeszélő mindkét síkon korabeli dokumentumokra – emlékiratra, levelekre, saját és mások emlékeire, családi fotókra, végrendeletre – támaszkodik, ezeket gondolja tovább, értelmezi, egészíti ki a fantáziáját is bevetve. Például Szlánavoda első éveiről a „Veres Benő komlósdi, később nagykorpádi református lelkész” állandó jelzős szerkezettel emlegetett személy emlékiratának az 1860-as évekre vonatkozó része szolgált információval, ezt használja az elbeszélő elsődleges forrásként. Eleinte nyelvezete, mondatszövege is mintha a református lelkész stílusát imitálná, ami a légkörteremtés találó eszközévé válik, s ami majd az események gyorsulásával egyszerűsödik – viszont a bibliai metaforika mindvégig átszövi a regényt. Bár a szlánavodai telepések berendezkedését követő szál kronologikus, a narrátor sokszor előreutal, s itt nem feltétlenül mindig érthető, milyen irányú vándorlásokról, menekülésekről beszél. De a cselekményvezetés jó, hatásos az információadagolás a kis közösség belső viszállyainak kibontakoztatásában. A református telepéseket Géczy János toborozza Somogy vármegyéből, Tolnából, Baranyából és Zalából saját irtványföldeket, adómentességet és új kezdetet ígérve a fiatal családfejek számára egy olyan vidéken, amelyet korábban betelepült katolikus svábok és horvát lakosság vett körül. Eleinte mintha a narráció Géczy oldaláról közvetítené, aztán fokozatosan a gyanakvók szempontjait veszi át, ugyanis Géczy egyre gátlástalanabban kezdi el konszolidálni hatalmát a kis közösség fölött.

A nagyanya története szorosabban fűződik a XX. századi sorsfordító történelmi eseményekhez, miközben a szlánavodai gyerekkorát egyértelműen meghatározták a másik szálban megismert, nála két emberöltővel korábbi közeg nyomorúságos körülményei, vallási és etnikai viszonyai. De a kiindulópontot Szalai Lídia életének elbeszéléséhez orvosi dokumentumok, zárójelentések szolgálgják, ezeket emeli be a *Szörtyözörejek* alcímű *Előhang*, amelyben a nagyanya betegségeinek, tüneteinek sorolása egyben a nyelvnek a test valóságát közvetíteni tudó alkalmasságát kérdőjelezi meg. A szaknyelv tárgyiasító-elidegenítő volta, narrációba emelése révén pedig a testnek az olvasók előtti kitettsége ellenére paradox módon a gyöngédség, az intimitás érzése teremődik meg az elbeszélő és a nagyanya emléke között. Ezzel az elbeszélő maga sem próbálja elfedni a másik múltjának elbeszéléséből fakadó morális felelősséget, ezt igyekszik összeegyeztetni azzal a joggal, hogy mégis beszélhessen valamilyen módon arról, akihez köze volt, annak tudatában, hogy korántsem biztos ennek sikere.

A regény későbbi fejezetei, illetve egésze felől nézve oldhatja az elbeszélő részéről történő kisajátítást az a fajta szinte gnosztikus szemlélet, amelyre a nagyanyának a romló testről való megállapításaiból következtet az unoka: „Azt mondta, nincsen menekvés, ne gondoljam azt, hogy a lelkem együtt öregszik a testemmel, sőt egyre inkább érezni fogom a hús súlyának fojtogató levegőtlenységét, amibe a születés pillanata óta bezárva élünk” (126.). Összerakva a képet a két cselekményszál alapján, arra következtethetünk, ezt a szemléletet attól a pusztán „Takács gyerek”-ként emlegetett férfitől tanulhatták el a narrátor felmenői, aki Szlánavoda alapításának lelegején kalandos módon egy bosnyák faluba, egy vélhetően bogumil közösségbe került, majd annak hegyi rácok általi lemészárlását követően visszatért a szlavóniai magyar faluba.

Az elbeszélő olyan módon is beszél a nagyanya élettörténetének utólagos változatába (mielőtt az *Utóhang* a „végleges változat” gyanánt a kudarc bevallását helyezi elénk), hogy alternatív múltakat képzel el a döntései „korrigálására” vagy éppen engesztelésül, kárpótlásul a szenvedéseire. Például a nagyapa szeretőit is integrálja valahogyan az élettörténetbe, feltételezve, hogy a nagyanya tudtával folytak ezek a vélt vagy valós viszonyok, hiszen az asszony számtalan betegsége miatt nehezen tudott volna férje szexuális igényeinek eleget tenni. Minden vállalt határátlépésével együtt azonban mindvégig vilá-

gos, hogy nem a nagyanyja helyett beszél, hiszen a regény összességében azt állítja, hogy a másik terét nem lehet problémamentesen belakni. Így válik a regény egyik központi témájává a nem sajátához való viszonyulás. Vagy másként: a rákérdezés arra (is), hogy milyen belakni valami nem sajátot. Például a múltat vagy valaki másnak a múltját. Nemcsak az elbeszélőnek a nagyanyja múltja iránti már-már kényszeres nyomozói figyelméről van szó, hanem a múlthoz való hozzáférés többrétegű problémáját villantja fel például az az eszmefuttatás-csúra is a 4. fejezetben, amely szerint a családi emlékezet működését az adott család női tagjai dominálják, ez mintegy a nők önvédelmi stratégiája a férfiak agresszivitásának való kiszolgáltatottsággal szemben: „Ennek következményeként állt elő az az ellentmondásos helyzet, hogy a gyerekek, különösen a fiúk, valójában nem rendelkeznek a mindig távol lévő apjukról saját emlékekkel, csupán az anyjuk elbeszélésén átszűrve derenghet róluk valami vagy a férfiak hamis önképét visszaigazoló, végső soron az apa erejét és önfeláldozását tárgyazó szálnalmas mítoszok, vagy a legtöbb esetben perze a valóságot úgyszintén eltorzító rémtörténetek formájában. Akár így, akár úgy, a nőknek mindkét esetben sikerült elidegeníteniük a gyerekeket az apáktól, és megvédeniük a belőlük fakadó fenyegetéstől” (82–83.). Talán ez az egyetlen pontja a regénynek, amikor azt éreztem, az elbeszélő megfedekezik magáról, nem a regényen belüli világból (következően) beszél, hiszen ennek az egyébként érdekes felvetésnek aztán semmiféle további jelentőségét, szövegményét vagy előzményét nem igazán látom, semmit, ami az igazság-alapját igazolná, sarkos általánosítását árnyalná.

Es ugyanennyire erős témája a Milbacher-regénynek az, ahogyan a sorozatos diszlokációk és asszimilációk következményeként az egyének és a közösségek egyaránt valaki más terének (házának, földterületének) a belakására kényszerülnek vagy csábulnak: van, amikor rácsatlakoznánk a reménységre, amellyel útnak indultak az első telepések Géczi ígéreteitől vezérelve, de saját szerepüket a dolgok nagy összefüggésében sosem látva át. Később egészen átélhető a (szénégető vad licsányok erdei jelenlététől, a megélhetés nehézségétől stb. való) fenyegetettségük tapasztalata. Máskor pedig megrázó, ahogyan a II. világháború alatt a Szlavóniából Magyarországra visszamenekülőkhöz ugyanúgy költöznek be a zsidók vagy svábok kiürített házaiba, ahogyan majd az általuk elhagyott házakba költöztet be főleg szerbeket a jugoszláv állam. A szereplők félelmére ráakodik a másik vallás átvétele vagy a nyelvváltás okozta otthontalanságmélység, sőt, az a talajvesztés is, amelyet például azok a református szlávavodaiak éreznek, akik a Takács gyerek eretneknek tartott tanításai bűvkörébe kerülnek: „Csak a Takács gyerek vigyorgott mindentudóan, mert ő tisztában volt vele, hogy most mit érezhetnek a társai, de azt is tudta, hogy nincs már visszaút a számukra oda, abba az illúziókkal lakályossá tett mindenségbe, amiben eddig éltek” (286–287.).

A regényben elhangzó „lakhatatlanná vált sors” (133.) azt is jelenti tehát, hogy nincs hová menekülni se a szegénység, se a háború, se a rossz házasság, se a tisztázatlan múlt elől. Utóbbira példa a szlávavodai telepések közül a vezéralak, Géczi János, a vélhetően császári titkosügynökké beszerezett volt 1848-as szabadságharcos esete, aki a szlávavodaiakat úgy csapja be hamis ígérekkel, hogy közben a Magyar Korona távoli szegleteinek magyarokkal való benépesítési akciójához csatlakozik. De ármánykodására fény derül főként Árva-Tóth Sándor révén, aki előbb feltétlen híve, majd legnagyobb ellenfelévé válik, s akit az igaztalan vád kísér, hogy az elhagyott otthonban, Nagy-Bojunban (Nagybajomban) köze volt a zsinagóga felgyújtásához.

A két férfi konfliktusos viszonya körül mindeközben feltárul a térség és a korszak összetettsége és feszültségeinek egy-két emberöltőnyi előzménye és következménye. A *Keserű víz* olvasmányosságát az biztosítja, hogy mindezek a körülmények úgy bontakoznak ki, mintha egy nyomozás részei lennének, és a korfestés is hozzájárul annak a többször előrejelzett baljóslatú eseménynek a megértéséhez, amelynek során a külön Takács gyerek és a hozzá menekülő bosnyák Anica közös története tragédiába torkollik.

A szlánavodai szál narrátora a rekonstrukciós kísérlete során azt érezteti, hogy a közösség fölött egyre jobban elhatalmasodó és egyre elvetemültebb intézkedéseket hozó Géczi uszításai okozzák a bajt. Az elbeszélő Veres Benő emlékiratára alapozza spekulációit, aki szintén nyomozásba kezdett az 1860-as években, hogy kiderítse az új, szinte őskeresztényi elvek szerint szerveződő szlánavodai hitközségben történtek résztvevőinek hátterét – és hogy hátrítsa a saját felelősségét, véli a narrátorunk. Így derül ki számunkra is, hogy Géczi Jánosnak milyen haszonelvű indíttatása lehetett a telepések toborzásával, de az is, hogyan határozták meg a jobbágyság eltörlése és a földbirtokosokkal ezután is fennálló ellentétek Árva-Tóth felmenőinek helyzetét, hogy az 1840-es években születő, még a ki-egyezés előtti időkben a fiatal felnőttkort megérő generáció milyen motivációval és milyen nyomorból vághatott neki családostul az ismeretlennek.

A regényben láthatóan általánosabb, a dolgok eredetét kutató hajlam munkálkodik. Tetten érhető ez az érdeklődés például a „szláv tengeren” belüli magyar–sváb feszültségek okainak fejtegetéseiben, de a Takács gyerek által mesélt bogumil teremtéstörténetek közvetítésében is, amelyek szerint Isten és a „Sátó” közösen teremtették az embert és a világot. De vehetjük magát a regénycímet is, amely egyrészt a telepéseknek a hasmenést okozó keserű patakvíz miatti nehézségeit, az éltető vízért való küzdelmeit, a Szlánavoda köldökeként emlegetett kút ásásának epizódját, s így az új kezdet lehetőségét emeli fókuszba, másrészt a *Jelenések könyvéből* vett mottóval együtt a keserves körülményeket és a szereplőket érintő sorscsapásokat jelzi előre. Kezdet és vég úgy is összefügg, hogy a párhuzamos szál a nagyanya haldoklása és halála felől kezdi az elbeszélést: „Annyit tudtam csak, hogy a végéről fogom kezdeni, a legvégén ugyanis tényleg ott voltam magam is, és a saját szememmel láttam mindent” (41.). Innen mondja el a nő életének a töredékeit, töreéseit, de nem lineárisan – részletek derülnek ki a szlánavodai gyerekkorról, a katolizálás traumájáról, hogy férjhez mehessen egy svábhöz, meneküléséről a Tito-partizánok elől Magyarországra ’44-ben, az 1950-es évek szegénységéről, és az ’56-ban lehetségessé vált disszidálásra való lemondásról, a betegségeiről, a családi helyzetéről.

A két szál szerkezeti elkülönülése (és a helyenkénti csapongások) ellensúlyozására a regény egységét gondosan szőtt motívumháló biztosítja, a fentiekben kitapinthatókon túl például az egymást követő fejezetek közötti finom és mély kapcsolatteremtések: az 1. fejezetben frissen kiásott kútra rímelt a 2. fejezetben a nagyanya temetésekor az esővízzel feltelű sírgödör; vagy ahogyan a nagyanya alig néhány évet élt kislányainak névtelenül való emlegetését az angyalokkal asszociálja a narrátor a 14. fejezetben, az felidézi az előző fejezetben ismertetett, a romlandó emberi testben lélek gyanánt csapdába kerülő angyalokról szóló eretneknek tartott tanokat, amelyek ellen Géczi részéről a gyermeknemzésre való agresszív buzdítások jönnek válaszként. Bőven sorolhatnánk még a hasonló szöveg-hely-összecsengéseket.

Mindez a fajta nem hivalkodó komplexitás végeredményben nem totalizáló narratívává áll össze, hanem megoldatlanságot állít elénk. Hiába tudjuk meg az utolsó számozott fejezetből, hogy Szlánavoda közössége elűzte a hatalmaskodó Géczit, a nagyanya történetéből kiderül, hogyan számolódott fel később a falu, az elbeszélő-unoka pedig már azt is tudja, hogy mára nem maradt semmi a helyén. Ám mindeközben a nagyanya élettörténetét és döntéseinek még az alapjait sem sikerült rekonstruálni, főképp nem úgy, ahogyan arról esetleg a nő maga rendelkezett volna: „Az elérni kívánt valóság helyén pedig nem maradt más, csak az illúziók nélküli, pusztán nyomorúság” (389.). Hiányérzet támadhat az utóhang hirtelen mindent feladó és lekerekítő szólama után az olvasóban, de az a gyanúm, ezt a hiányérzetet tudatosan komponálta bele a zárlatba a szerző. Talán ez a másik ajánlata a narráló én funkcionális megkettőződése mellett Milbacher módszerének: hogy a prózát úgy fogadjuk el, mint ami nem elfedi vagy kiegészíti a hiányt, hanem maga is a hiánnyal való szembenézés.